

14. Collins COBUILD English Language Dictionary. (1987). London, the United Kingdom: Collins.
15. Dictionary by Merriam-Webster. Retrieved January 8, 2019, from <https://www.merriam-webster.com>.
16. Dictionary.com. Retrieved January 8, 2019, from <https://www.dictionary.com>.
17. English Oxford Living Dictionaries (Oxford Dictionaries: English Dictionary, Thesaurus & Grammar Help). Retrieved January 8, 2019, from <https://en.oxforddictionaries.com>.
18. Stern, K. (Ed.). (1997). Longman Dictionary of American English. White Plains, NY, the United States of America: Longman.
19. Macmillan Dictionary. Retrieved January 8, 2019, from <https://www.macmillandictionary.com>.
20. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. (1991). New York, the United States of America: Lexicon Publications Inc.
21. Barnhart, C.L. (Ed.). (1953). The American College Dictionary. New York, the United States of America: Harper.
22. Morris, W. (Ed.). (1969). The American Heritage Dictionary of the English Language. New York, the United States of America: American Heritage Pub. Co.
23. Allen, R.E., Fowler, H.W., & Fowler, F.G. (Eds.). (1990). The Concise Oxford Dictionary of Current English (8th ed.). Oxford / New York, the United Kingdom / the United States of America: Clarendon Press / Oxford University Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віталій Степанов – аспірант 2-го року навчання кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, корпусна лінгвістика, пареміологія, переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Vitalii Stepanov – the second-academic-year PhD student of Zaporizhzhia National University (Department for Theory and Practice of Translation from the English Language).

Scientific interests: cognitive linguistics, corpus linguistics, paramiology, translation.

УДК 811.161.2'38

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ

В. ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН»

Тетяна ШУЛІЧЕНКО (Дніпро, Україна)

e-mail: tshulichenko@gmail.com

ШУЛІЧЕНКО Тетяна. МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ В. ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН»

У статті було проаналізовано мовну особистість персонажа в романі В. Шкляра «Чорний Ворон»; узагальнено теоретичні засади дослідження мовної особистості; визначено зв'язок мовної особистості та світосприйняття спільноти, де вона формувалася.

Ключові слова: мовна особистість, культура спілкування, антропоцентризм, персонаж, фольклоризми.

SHULICHENKO Tetiana. THE LINGUISTIC PERSONALITY OF THE CHARACTERS IN THE NOVEL "BLACK RAVEN" BY V. SHKLYAR

This scientific article is devoted to the analysis of the linguistic personality in the novel "Black Raven" by V. Shklyar. The aim of this paper is to classify and analyze the main features of the linguistic personality of the character in this novel and to identify the components that transform a speaker into linguistic personality. Achieving the aim of this scientific article involves solving the following tasks: 1) to analyze the historical formation of the concept "linguistic personality" and to get acquainted with the scientific works of linguists who studied this concept 2) to determine the relationship between the linguistic personality and culture, philosophy, world perception of the community, where it is formed 3) to highlight the main features of the linguistic personality of the character in the novel "Black Raven" by V. Shklyar. Today it is undeniably that the language is directly related to the reflection of personality traits, in particular the speaker. The greatest attention attracts the linguistic personality of a particular individual or collective linguistic personality. Many linguists try to explain how the linguistic personality is formed, what factors affect it. Today the linguistic personality of Ukrainian writers is of interest to linguists, but the linguistic personality of the characters is beyond their attention. That's why this scientific article is relevant. In our opinion, V. Shklyar is one of the most discussed and most controversial writers in Ukraine and it was the main reason why we chose his novel to analyze. There is no doubt that the importance of analyzing the linguistic personality of the characters in popular books is difficult to overestimate because if one or another book gained true popularity among a great number of people, then it is interesting to the reader because he identifies himself with the main character of this book, his perception of the world, the language, the linguistic behavior.

Key words: Linguistic personality, linguistics, anthropocentrism, culture of communication, folklorisms.

Однією з найпоширеніших тенденцій у лінгвістиці сьогодні є докладне розроблення проблеми людського чинника в мовленнєвій діяльності. Наразі в центрі уваги лінгвістів перебувають не мовні факти і явища, а носій мови. Чітко простежуємо тенденцію до антропоцентризму в лінгвістиці, що зумовлює зацікавлення мовознавців поняттям «мовна особистість». Його широке вживання свідчить про звернення до людського чинника в мові, тобто про антропологічний ракурс лінгвістичних досліджень. Саме поняття «мовна особистість» постає об'єктом дослідження, що об'єднує лінгвістів, культурологів, соціологів і філософів, зокрема в працях Й. Вайєберга, М. Бірвіша, Е. Новака, Г. Штейнталя, В. Вундта, О. Потебні, О. Шахматова, В. Виноградова, І. Богіна, Ю. Караулова та ін.

Хоч інтерес до поняття мовної особистості зріс лише в останні роки, історію виникнення цього терміна розпочато досить давно. Одним з перших науковців, хто акцентував на потребі вивчати мову індивіда, був В. фон Гумбольдт, який зазначав: «Усі люди говорять ніби однією мовою, і в той же час у кожної людини своя окрема мова. Потрібно вивчати живе розмовне мовлення і мовлення окремого індивіда, оскільки лише в мовленні індивіда мова набуває своєї остаточної визначеності» [6, с. 131]. В. фон Гумбольдт і О. Потебня вважали мову духовною силою. В. фон Гумбольдт зауважував, що мова – це «світ, що перебуває між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [6, с. 97]. Основні концепції В. фон Гумбольдта можна узагальнити так: 1) матеріальна й духовна культура втілюється в мові; 2) будь-яка культура національна, її національний характер виражений у мові за допомогою особливого бачення світу; мові властива специфічна для кожного народу внутрішня форма; 3) внутрішня форма мови – це вираження народного духу, його культури; 4) мова є зв'язною ланкою між людиною й навколишнім світом [6, с. 101]. Ця концепція В. фон Гумбольдта була розширена та інтерпретована в наукових розвідках О. Потебні, Ш. Баллі, Ж. Вандрієза, І. Бодуена де Куртене, О. Якобсона та інших науковців. У межах цього підходу на особливу увагу заслуговують дослідження взаємозв'язку мови і культури Е. Сепіра і Б. Уорфа, які вважали, що люди бачать світ по-різному. Їхнє сприйняття реальності безпосередньо залежить від рідної мови, крізь призму якої вони і сприймають те, що відбувається навколо. Саме ці дослідники першими заговорили про поняття мовної картини світу. У гіпотезі Е. Сепіра і Б. Уорфа ми акцентуємо на таких засадах: 1) мову зумовлює спосіб мислення народу, який нею говорить; 2) спосіб пізнання реального світу залежить від того, якими мовами мислять суб'єкти, що пізнають світ. Ми розчленовуємо природу в напрямі, що підказала наша мова. Ми виділяємо у світі явищ ті або інші категорії і типи зовсім не тому, що вони явні, навпаки, світ з'являється перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, а це означає в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості [8, с. 73]. З плином часу теорія Е. Сепіра і Б. Уорфа неодноразово піддавалася критиці. Негативну оцінку їй давали Д. Додж, Г. Колшанський, Р. Фрумкіна, Р. Уайт, Е. Холлештейн та ін. Утім, і сьогодні без неї видається неможливим осмислення й аналіз взаємозв'язку мови і мислення. До того ж формування мовної особистості, що є об'єктом пропонованої наукової розвідки, неможливо уявити без впливу навколишнього культурного й мовного середовища. Сьогодні абсолютно беззаперечним є те, що мова безпосередньо пов'язана з відбиттям рис особистості, зокрема мовця. Найбільшу увагу зараз привертає до себе мовна особистість певного індивіда або ж колективна мовна особистість. В українському мовознавстві досліджували мовну особистість державного службовця (В. Шелудько), мовну особистість П. Куліша (Т. Должикова), Т. Шевченка (Л. Мацько) тощо. У своїх працях автори завжди намагаються пояснити те, у який спосіб відбувається формування мовної особистості, які чинники на неї впливають. Дуже точно видається теза, що мовна особистість формується у своєрідній системі координат, яка задана тими чи тими цінностями, наявними в народі зразками соціальної поведінки, особливостями сприйняття світу [8, с. 72]. Отже, індивідуальні риси мовної особистості формуються за допомогою її внутрішнього сприйняття мови і навколишнього середовища. Основним чинником перетворення індивіда в мовну особистість є його соціалізація, що передбачає наступні етапи: 1) процес включення людини в певні соціальні відносини, де мовні особистості частково постають реалізацією культурно-історичного знання суспільства; 2) мовленнєво-мисленнєву діяльність відповідно до норм певної етнокультури; 3) процес засвоєння законів соціальної психології народу [6, с. 82]. Найважливішим, як на нас, видаються останні два, адже лише за допомогою мови стає можливим формування соціальної психології народу і процес присвоєння національної культури. Отже, сьогодні мовна особистість українських письменників викликає зацікавлення в лінгвістів, але поза їхньою увагою залишається мовна особистість персонажів у художніх творах, що зумовлює актуальність нашого дослідження. Проаналізувати мовну особистість персонажа найрозтиражованішого роману «Чорний Ворон» В. Шкляра є метою нашої наукової розвідки. Поставлена мета передбачає виконання наступних завдань: 1) дослідити історію виникнення і вивчення поняття «мовна особистість» 2) визначити

взаємозв'язок мовної особистості та культури, філософії, світосприйняття спільноти, де вона формується; 3) виділити і проаналізувати основні риси мовної особистості персонажа роману В. Шкляра «Чорний Ворон». Зазначимо, що важливість аналізу мовної особистості персонажа популярних творів сьогодення важко перебільшити, адже якщо той чи той твір здобув справжню популярність серед великої кількості людей, то він близький читачеві за світосприйняттям і, звісно, мовою, мовною поведінкою його героїв. Потрібно зауважити, що сучасні українські автори досить довго пробивали дорогу до широкого кола читачів, однак зараз можна з упевненістю говорити про збільшення інтересу публіки до творів українських письменників. Одним з найобговорюваніших і найдискусійніших письменників сьогодення є В. Шляр. Його патріотичні, романтичні і водночас жорсткі й безкомпромісні романи збуджують шквал емоцій у читачів. У романі «Чорний Ворон» відтворено героїчну й відчайдушну боротьбу повстанців Холодного Яру проти радянської влади у 1920-х рр. минулого століття. Повстанці протиставлені представникам радянської влади не лише вчинками, а й мовною поведінкою.

У романі мовленню персонажів приділено багато уваги, завдяки чому ми ідентифікуємо належність того чи того персонажа до певного політичного угруповання. Віддзеркалюючи внутрішній світ, національну свідомість і пам'ять повстанців, мова, культура спілкування маркує їх позитивними героями. Перед нами постає збірний образ холодноярця, духовно багатого, шанобливого, позбавленого непотрібної жорстокості. Саме цим він відрізняється від представника радянської влади, з уст якого постійно зриваються лайливі слова, образи в поєднанні з наказами, тобто його мовлення характеризується синтезом лайки та імперативних конструкцій. Це добре ілюструє епізод, де частину повстанців було взято в полон і над ними бездушно знущалися, тоді Митрюха Герасімов, звертаючись до своїх, закричав: *«Давольно, прідуркі! Прекратіть!»* [10, с. 23]. Між повстанцями ми бачимо зовсім іншу манеру спілкування, в основу якої покладено ставлення один до одного як до побратима, а до отамана як до батька. У їхніх звертаннях відбито християнське ставлення до людей. Навіть у трагічні моменти під час емоційного напруження мовлення повстанців відповідає всім культурним нормам. Наприклад:

Пробач. Якщо ти колись захочеш мене убити, то я на тебе серця не матиму. Але дозволь з тобою попрощатися, бо чує моя душа, що більше не побачимося.

і враз обнялися. Міцно, по-чоловічому

Прощайвай... [10, с. 34].

Варто зазначити, що мовна особистість персонажів роману найповніше і найяскравіше розкривається саме в діалогах. Події твору розвиваються дуже стрімко, у ньому майже відсутні будь-які описи. Оскільки герої роману взаємодіють між собою або в бою, або в розмові, перемовинах, то на особливу увагу заслуговує те, як вони звертаються одне до одного, які прізвиська дають тощо. Наслідуючи давні традиції козаків, повстанці звертаються один до одного за прізвиськами, у яких поєднано здоровий народний гумор та основні риси характеру кожного. Наприклад: *Гупало, Завірюха, Чорний Ворон, Орел-Курка, Приймак, Гамалія, Голик-Залізник, Вовкодав, Квочка, Вовкулака* тощо. Далекі від розуміння української мови, а отже, і світогляду холодноярців, представники НКВС нерідко плутають ватажків повстанців, не розуміючи значення їх прізвиськ. Таке нерозуміння зафіксовано в архівах НКВС, які В. Шляр зібрав для написання роману й уміло ввів до сюжету. Це ще раз доводить, що в романі «Чорний Ворон» перед нами постають не лише дві ворожі сторони, а два різних світи. Повстанці разом із селянами боронять не лише територію, а й релігію, спосіб життя, традиції своїх предків. Саме умінням берегти традиції та обряди нашого народу через голосіння, примовляння характеризується образ жіноцтва роману. В образі головної героїні твору ми маємо збірний образ жінки тих часів, де кожна героїня уособлює певну рису української Беремині. Коли в село привезли мертвого повстанця Веремія, образ якого був овіяний легендами, поведінка селянок була зумовлена національною пам'яттю й вербалізована голосінням: *«Ой, ідеши ти в далеку дорогу, соколе наш, вирушаєш туди, де вітер не віє, сонце не гріє, де пташки не співають, зіроньки не сяють»* [10, с. 42]. Залучення елементів фольклору до мовлення героїнь не є поодиноким у романі. Купаючи немовля, одна із селянок примовляє: *«Будемо нашого хлопчика золотом-сріблом обсіпати, від усякої*

напасти захищати. Будемо нашого козака святою водичкою мити, від бісиці боронити. Щоб лукава бісиця, юдина жінка, не підмінила дитину, поки будуть хрестини» [10, с. 54]. Про цю жінку-селянку ми не маємо жодної інформації окрім того, що вона була вже немолода, але саме вона постає реалізатором культурно-історичного досвіду народу. Її образ вимальовується перед читачами лише в обрядових примовляннях, які вона уміло і навіть дещо рефлекторно видає залежно від ситуації. Наслідуючи Танасиху, інша героїня роману Ганнуся, йдучи на розстріл говорить: «*Прощавай мій світе білесенький, прощавайте пташки ріднесенькі!*» [10, с. 72]. Після розстрілу Танасиха промовляє: «*Відкрий же свої оченята, зіронько наша ясная, розтули свої калинові вустонька та промов до нас хоч словечко*» [10, с. 77]. Подальший діалог між жінками та повстанцями, що запізналися і не встигли урятувати Ганнуся, ілюструє повагу вояків до жінок. Свекруха покійної звертається до Вокулаки, аби той урятував немовля: «*Синочку-голубчику, Богом тебе благаю, візьми це дитя й заховай*» [10, с. 80], на що отримує відповідь: «*Не побивайтесь, матусю...Ярка я в обиду не дам*» [10, с. 80]. Звертання до старшої за віком на «ви» і «матусю» контрастує з допитом Ганнусі, який відбувся за участі НКВС.

...і я, сука, останній раз тебе спитав: де твій бандит?

Загинув

Вр'юш, блідина! Говори, тварь! [10, с. 81].

Отже, у романі В. Шкляра «Чорний Ворон» постає узагальнений образ повстанця Холодного Яру, представника радянської влади та образ українського жіноцтва з багатою духовністю на тлі загальної жорстокості. Оскільки твір має динамічний сюжет, то і героїв у ньому дуже багато і основних, і епізодичних, але разом вони утворюють абсолютно завершений і яскравий образ своєї етнічної групи. Колективну мовну особистість українських повстанців формує вірність своєму гаслу та принципам. Їхній національний характер виражено в мовленні через пошану до жінок, а також старших за віком людей; у відданості побратимам; у народному здоровому гуморі, що вербалізовано в прізвиськах, які є спадком козацьких часів; у повазі до народних традицій і обрядів. Повстанці й селяни є народом з усталеним світоглядом, життєвою філософією, мораллю, що відбито в їхньому спілкуванні. Мовну особистість представника радянської влади формують зверхність до українського народу, агресія, невихованість, що вербалізовано також у їхньому мовленні.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в подальшому аналізі мовної особистості персонажів у інших романах В. Шкляра.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богин Г. И. Типология понимания текста / Богин Г. И. – Калинин: КГУ, 1986. – 84 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
3. Должикова Т. И. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Т. И. Должикова. – Київ, 2003. – 20 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
5. Лавриненко О. Л. Структурно-функціональні особливості мовної особистості студентів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / О. Л. Лавриненко. – Луцьк, 2011. – 19 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология: монография / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
7. Мацько Л. Мовна особистість Тараса Григоровича Шевченка як чинник формування українських філологів / Л. Мацько // Лінгвістична XXI століття: стан і перспективи. – Волинь, 2013. – 16. с
8. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б.Л. Уорф. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 174.
9. Шелудько В. Л. Мовна особистість сучасного українського державного службовця у професійному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук / В. Л. Шелудько. – Київ, 2018. – 15 с.
10. Шкляр В. М. Чорний Ворон: [роман] / В. М. Шкляр. – Харків: Книжковий клуб, 2014. – 432 с.

REFERENCES

1. Bogin, G. I. (1986). Tipologiya ponimaniya teksta. [Typology of text comprehension]. Kalinin.
2. Vorkachev, S. G. (2001). Lingvokulturologiya, yazykovaya lichnost, koncept: stanovlenie antropocentricheskoj paradigmy v yazykoznanii // Filologicheskie nauki. [Linguistic cultural sciences, language personality, concept: the formation of anthropocentric paradigm in linguistics // Philological Sciences].
3. Dolzhikova, T. I. (2003). Movna osobistist Pantelijmona Kulisha: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filolog. nauk. [Linguistic personality of Pantelijmon Kulish]. Kiyiv.
4. Karaulov, Yu. N. (1987). Russkij yazyk i yazykovaya lichnost. [Russian language and language personality]. Moskva: Nauka.

5. Lavrinenko, O. L. (2011). Strukturno-funkcionalni osoblivosti movnoyi osobistosti studentiv: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psihol. nauk . [Structural and functional features of the linguistic personality of students]. Luck.
6. Maslova, V. A. (2001). Lingvokulturologiya. [Linguistic culturology]. Moskva: Akademiya.
7. Macko, L. (2013). Movna osobistist Tarasa Grigorovicha Shevchenka yak chinnik formuvannya ukrayinskih filologiv. [The linguistic personality of T. Shevchenko as a factor in the formation of Ukrainian philologists // Linguistic style of the XXI century: the state and prospects].
8. Uorf, B. L. (1960). Otnoshenie norm povedeniya i myshleniya k yazyku. [The attitude of behavior and thinking of language]. Moskva.
9. Sheludko, V. L. Movna osobistist suchasnogo ukrayinskogo derzhavnogo sluzhbovcya u profesijnomu diskursi: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filolog. nauk. [The linguistic personality of a modern statesman in a professional discourse]. Kiyiv.
10. Shklyar, V. M. (2014). Chornij Voron . [Black Raven]. Harkiv: Knizhkovij klub.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Шуліченко – аспірант кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: дослідження мовної особистості персонажа у творах сучасних українських письменників.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Shulichenko – graduate student of the Department of Ukrainian language at the Oles Honchar National University Dnipro

Scientific interests: research of the character's linguistic personality in the works of contemporary Ukrainian writers.